Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 3 (114): 38-43
УДК: 347.736
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/3.114-8>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

В. Радзивілюк, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-9562-8735

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна,
Р. Поляков, юрист
Адвокатське Об'єднання "Лекс Адванс", Київ, Україна

РОЗВИТОК КОНКУРСНОГО ПРОЦЕСУ (ПРОЦЕДУРИ БАНКРУТСТВА) В УКРАЇНІ У 2000-х РОКАХ

Мета наукової статті полягає у дослідженні хронології розвитку правової регламентації процедури банкрутства в Україні на етапі її економічного підйому, з'ясування сутності його елементів, а також ефективності роботи як усього правового механізму, так і його окремих складових частин.

Приділено увагу правовій регламентації процедури банкрутства та тим нормативно-правовим актам, які регулювали її здійснення. Висвітлено основні новели й недоліки цих актів та їх вплив на правозастосовну практику і на економіку держави в цілому. Розглянуто підходи законодавця на різних етапах розвитку законодавства про банкрутство до врегулювання правового статусу кредиторів, їх представницьких органів, арбітражного керуючого, а також здійснення окремих судових процедур, що застосовувалися до боржника.

З'ясовано, що Закон про банкрутство в редакції 2002 р. став однією з рушійних сил економічного зростання України. Визначено, що Рекомендації ВГСУ свого часу виділили одне із ключових положень (принципів), – пріоритет Закону про банкрутство перед іншими нормативно-правовими актами, а також, що самі ці акти можуть застосовуватися у відносинах неспроможності настільки, наскільки це необхідно та можливо у таких правовідносинах. Обґрунтовано, що Закон про банкрутство у редакції 2011 р. містить як напрацювання судової практики, так і революційні положення та досягнення технічного прогресу в області інтернету, що сприяло виведенню провадження у справі про банкрутство на вищий рівень. Аргументовано, що ряд положень цього закону було використано при підготовці ГПК та ЦПК України.

Визначено, що низка найважливіших положень законодавства періоду, що досліджувався, не знайшли свого відображення у новітньому законодавстві про банкрутство, зокрема: чіткі умови відкриття провадження у справі про банкрутство; різноманіття процедур банкрутства, які застосовуються до боржників, що мають статус юридичної особи; невизначене коло суб'єктів банкрутства та тих осіб, які не входять до названого кола, тощо.

Ключові слова: процедура банкрутства, банкрутство, неплатоспроможність, боржник, кредитор, господарський суд.

ВСТУП. 2000-ті роки можна охарактеризувати як роки економічного підйому України. Цьому росту також сприяли економічні закони, до яких можна впевнено віднести Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (далі Закон про банкрутство).

Основна мета Закону про банкрутство полягала у тому, щоб лікувати фінансово хворих господарюючих суб'єктів, а за відсутності такої можливості – їх ліквідувати.

Слушно зазначає В. Джуль, що, як свідчить світовий досвід, за допомогою інституту неспроможності можливе розв'язання цілої гами економічних та соціальних проблем [1, с. 198]. Фінансово реанімуючи підприємства через судові процедури банкрутства держава зберігала товаровиробника, платника податків та трудовий колектив, що в кінцевому підсумку сприяло розвитку економіки держави.

У цей важливий період законодавцем вносились як точкові, так і фундаментальні зміни до Закону про банкрутство. Ці зміни мали на меті не тільки підняти ефективність діючих судових процедур банкрутства, але й усунути деякі проблеми, які виникали при застосуванні закону в юрисдикційних органах.

Питання розвитку процедури банкрутства в Україні висвітлювалося у працях таких науковців: О. Бірюков, А. Бутирський, В. Джуль, Б. Поляков, В. Радзивілюк та ін. Проте в теорії ці питання були досліджені фрагментарно та зводились до оцінювання лише конкретної редакції закону про банкрутство досліджуваного періоду. Що стосується аналізу в динаміці всіх законодавчих актів про банкрутство цього періоду, то він залишився поза увагою вчених.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Незважаючи на те, що Закон про банкрутство в редакції 1999 р. мав революційне значення у сфері правового регулювання процедури банкрутства в Україні, зміст та структура

Закону, на жаль, вимагали серйозного доопрацювання. Позначилася поспішність його підготовки та прийняття.

Так, багато складових частин Закону не узгоджувалися одна з одною, а статті не були синхронізовані із процесуальними законами.

Слід зазначити, що робота щодо його доопрацювання була порівняно швидко проведена та Законом від 07.03.2002 р. № 3088-III [2] (надалі – Закон про банкрутство 2002 р.) були внесені зміни та доповнення до Закону про банкрутство 1999 р.

Новели та значення Закону про банкрутство 2002 р. Не дивлячись на те, що Закон про банкрутство 2002 р. вніс лише точкові зміни у колишню редакцію, його значення було дуже велике.

Була проведена диференціація кредиторів на: конкурсних, поточних, заставних, привілейованих (по заробітній платі, аліментах, авторській винагороді тощо). Це дозволило чітко визначити основне завдання процедури банкрутства – погашення боргу конкурсних кредиторів як основних учасників справи про банкрутство і при цьому врахувати інтереси заставних, поточних і привілейованих кредиторів.

Також законодавець чітко окреслив повноваження арбітражного керуючого на всіх етапах процедури банкрутства, порядок оплати його діяльності й підстави відповідальності.

Запроваджено таку юридичну новелу, як відповідальність керівника у вигляді відсторонення від посади з покладанням його обов'язків на розпорядника майном за порушення прав та інтересів кредиторів, боржника та арбітражного керуючого. Це було сильною юридичною санкцією до посадових осіб, які вчиняли перешкоди у діяльності розпорядника майна. Така крайня міра сприяла співпраці керівника боржника з арбітражним керуючим у процедурі банкрутства і підвищувала можливість фінансового оздоровлення підприємства.

Було встановлено порядок погашення боргу поточним і привілейованим кредиторами. Так, звернення стягнення на майно боржника за вимогами, на які не поширюється мораторій, здійснювалося виключно за ухвалою суду, у провадженні якого перебувала справа про банкрутство боржника. Це правило стало першим кроком до реалізації принципу процесуальної економії.

Дуже важливою новелою, що має всі підстави вважатися революційною, стало закріплення правила про погашення вимог запізнілих конкурсних кредиторів. Так, у силу ч. 2 ст. 14 Закону про банкрутство 2002 р., вимоги конкурсних кредиторів, які були заявлені після закінчення терміну, встановленого для їх подачі або не заявлені взагалі, не розглядалися і вважалися погашеними. Про це господарський суд зазначав в ухвалі, якою затверджувався реєстр вимог кредиторів. Зазначений термін отримав назву граничного і поновленню судом не підлягав.

Таке правило дозволяло чітко сформулювати пасив боржника, що в подальшому сприяло залученню до участі у справі інвестора або погашенню боргу самим власником боржника.

Установлено підстави для визнання недійсними угод боржника, які були вчинені ним на шкоду собі або кредиторам. При цьому в разі їх спростування, діяла презумпція недостатності майна боржника для задоволення вимог кредиторів. Усе це надавало можливість повертати в ліквідаційну масу майно, яке вибуло з володіння боржника у результаті здійснення таких угод.

Детальніше було регламентовано норму про особливості банкрутства відсутнього боржника. Це дозволяло спрощувати відкриття справи про банкрутство і вводити відразу ж ліквідаційну процедуру, мінаючи стадію розпорядження майном і санацію. Цією можливістю скористалися фіскальні служби, "позбавляючись" від непрацюючих господарюючих суб'єктів.

Варто також виділити норму про особливості провадження санації боржника його керівником. Закон про банкрутство 2002 р. розширив її зміст, установивши відповідальність у разі невиконання плану санації шляхом введення ліквідації. Зазначена норма надавала право керівникові, заручившись підтримкою не менше 50 % кредиторів, ініціювати процедуру банкрутства й одночасно вводити санацію разом із процедурою розпорядження майном. Це дозволяло подовжувати час санації боржника, скористатися пільгами процедури банкрутства і зберегти за собою контроль за ним.

Закон про банкрутство в редакції 2002 р. став однією з рушійних сил економічного зростання України, 2000-х рр. Реалізація його норм сприяла забезпеченню дієвого захисту господарюючих суб'єктів від фінансових проблем, які виникали через недосконалість податкової, кредитної або розрахункової політики у країні.

Разом із цим, досліджуючи розвиток національного законодавства про банкрутство, Б. Поляков зазначає, що на жаль, цей закон також упровадив низку нових помилок і неточностей. Учений вказує, що були виключені норми про неврахування штрафних санкцій до складу грошового зобов'язання; порядок погашення грошових вимог у процедурі розпорядження майном тощо [3, с. 40].

У січні 2004 р. вступили у силу нові Цивільний і Господарський кодекси України. У цих нормативних кодифікованих актах уже містилися норми, які прямо або опосередковано торкалися відносин неспроможності. З іншого боку, законодавець не вніс відповідні зміни та доповнення до чинного Закону про банкрутство.

Усе це ускладнювало роботу правозастосовних органів, зокрема господарських судів, та вимагало роз'яснень щодо застосування деяких колізійних норм зазна-

чених нормативно-правових актів, і, зокрема, з питань щодо процедури банкрутства.

І тут заслуговують на увагу Рекомендації Президії ВГСУ від 04.06.2004 р. № 04-5 / 1193 "Про деякі питання практики застосування Закону України Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (далі – Рекомендації ВГСУ) [4].

Удосконалення правозастосовної практики позиціями ВГСУ та ВСУ у справах про банкрутство. Аналізуючи ст. 5 Закону про банкрутство Рекомендації ВГСУ *виділили одне положення, можна сказати принцип, який у подальшому став відігравати ключову роль* не тільки при застосуванні господарськими судами нормативно-правових актів різних галузей права, а і в удосконаленні законодавства про банкрутство. Ця особливість полягала у тому, що Закон про банкрутство слід розглядати як законодавчий акт, який містить спеціальні норми, що мають пріоритет щодо норм загальних із регулювання порядку провадження у справах про банкрутство, відновлення платоспроможності боржника, визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, укладення мирової угоди між боржником і кредиторами, задоволення вимог кредиторів тощо.

Іншими словами, Закон про банкрутство має пріоритет перед іншими нормативно-правовими актами й останні можуть застосовуватися у відносинах неспроможності настільки, наскільки це необхідно та можливо у розглянутих правовідносинах. Це стосується не лише процесуальних норм, а й матеріальних.

Цікавим був підхід Рекомендацій ВГСУ в частині відкриття справи про банкрутство з ініціативи боржника. Аналізуючи положення ст. 7, 51, 53 Закону про банкрутство, ВГСУ дійшов висновку, що для боржника, на відміну від кредитора, не потрібно доводити факт своєї несплатоспроможності. Уже та обставина, що боржник сам ініціює процедуру банкрутства, свідчить про відсутність між боржником і його кредиторами спору про наявність неоплаченого (реального або потенційного) боргу.

У зв'язку з публікацією інформації про визнання боржника банкрутом, на практиці виникали питання про право поточних кредиторів на пред'явлення своїх вимог до боржника. І тут у Рекомендаціях ВГСУ було вказано, що у цьому випадку поточні кредитори зобов'язані заявляти свої вимоги протягом терміну ліквідаційної процедури. При цьому розгляд таких вимог здійснюється за аналогією з порядком розгляду вимог конкурсних кредиторів.

Заслуговує уваги підхід ВГСУ в частині можливості погашення третьою особою вимог кредитора у процедурі розпорядження майном. Аналізуючи ст. 528 ЦК України, Вищий господарський суд України прийшов до висновку, що такі дії є правомірними і в цьому випадку до третьої особи переходять права кредитора та застосовуються положення ст. 512 і 519 ЦК України.

Слід зазначити, що Рекомендації ВГСУ зіграли позитивну роль у правозастосовній практиці. А деякі їх положення, у майбутньому, стали нормами Закону про банкрутство.

У 2000-х роках Верховний Суд України, відповідно до проведеної судової реформи, був вищою судовою інстанцією, яка переглядала рішення ВГСУ. Тоді ВСУ зіткнувся з багатьма проблемами, які через недосконалість законодавства про банкрутство створювали незручності у реалізації його норм.

Багато суб'єктів господарювання зловживали своїми процесуальними правами й оскаржували всі без винятку процесуальні акти. У результаті справа про банкрутство слухалася багато років, що призводило до великих судових витрат і збитків учасників процесу. Через судову тяганину, зокрема, не виплачувалася заробітна пла-

та працівникам кредиторів-контрагентів боржника, оскільки на їх вимоги поширювався мораторій. Спроби розв'язати цю проблему через позовне провадження також не приводили до вирішення проблеми. Нерідко кредитори продавали свої вимоги іншим особам, а потім робили відступлення права вимоги, які перебували в реєстрі вимог кредиторів у справах про банкрутство.

Деякі законослухняні кредитори укладали мирову угоду і виявлялися в гіршому становищі ніж ті, хто взагалі не брав участі у справі про банкрутство. Спостерігалася парадоксальна ситуація, коли в учасників мирової угоди списувався або розстрочувався борг, а у запізнілих кредиторів зберігався в повному обсязі. І тоді останні, після закінчення справи, без будь яких обмежень, могли пред'являти свої грошові вимоги у позовному провадженні і наполягати на їх оплаті боржником.

Позиція Верховного Суду України із цих проблемних питань упродовж 2000-х рр. постійно змінювалася. Це створювало великі незручності для учасників провадження у справі про банкрутство.

Тільки 18.12.2009 р. Пленум ВСУ прийняв Постанову № 15 "Про судову практику у справах про банкрутство", далі – Роз'яснення ВСУ [5]. У цьому акті вищий судовий орган спробував відповісти на багато проблемних питань.

ВСУ зазначав, що Закон про банкрутство містить спеціальні норми, які мають пріоритет у застосуванні при розгляді справ про банкрутство відносно інших законодавчих актів України.

Правом щодо оскарження судових рішень мають лише особи, які вказані у ст. 1 Закону про банкрутство. Особи, які не мають статусу сторони або учасника у справі про банкрутство, не мають права на оскарження, а помилково порушені апеляційні або касаційні провадження підлягають припиненню.

Цікавою була позиція ВСУ щодо вибору кандидатури розпорядника майном. Не дивлячись на те, що Закон про банкрутство пред'являв до цієї особи лише загальні вимоги (наявність ліцензії, відсутність судимості тощо), найвищий судовий орган указав на необхідність враховувати додаткові чинники. Адже від цього суб'єкта дійсно залежить не лише робота всієї процедури банкрутства, а й доля боржника. І тому ВСУ запропонував розумну ідею – перевірити компетентність арбітражного керуючого. ВСУ зазначав, що при виборі кандидатури розпорядника майна судам слід враховувати освіту, досвід та показники роботи у попередніх справах, кількість справ, в яких бере участь арбітражний керуючий, наявність у нього організаційних та технічних можливостей виконувати обов'язки розпорядника майна, страхування.

Розглядаючи проблему "долі" грошових вимог запізнілих кредиторів, ВСУ чітко роз'яснив, що за такими вимогами в позовному провадженні необхідно відмовляти у позові. Тим самим він поставив остаточну крапку у дискусії щодо правових наслідків неучасті у справі про банкрутство конкурсних кредиторів.

Що ж стосується питання перевищення терміну ліквідаційної процедури, яким "грішили" багато господарських судів, то тут цю проблему ВСУ, на жаль, залишив невирішеною. Він указав, що наслідків перевищення терміну ліквідаційної процедури Закон про банкрутство не містить. Сам факт закінчення процесуального терміну ліквідації (18 місяців) не дає суду права припинити провадження у справі.

Слід також зазначити, що ВСУ визнав можливим відступлення права вимоги конкурсними кредиторами, чий вимоги були включені до реєстру. Ця обставина надалі послужила "рятувальною соломинкою" для кре-

диторів, чий вимоги на довгі роки були заморожені у процедурі банкрутства.

Незважаючи на великий обсяг питань, на які відповіло Роз'яснення ВСУ, багато проблем процедури банкрутства так і залишилися невирішеними. Для цього необхідні були зміни у Законі про банкрутство.

Закон про банкрутство в редакції 2011 р.: ключові зміни. 22.12.2011 р. був прийнятий Закон України № 4212-VI, який виклав Закон про банкрутство у новій редакції [6] (надалі – Закон про банкрутство 2011 р.). Цей законодавчий акт вивів конкурсний процес на вищий рівень і максимально наблизився до кодифікованого нормативного акту. У ньому містилися не лише напрацювання судової практики, не тільки прогресивні положення, але і досягнення технічного прогресу в області інтернету.

Як слушно зазначає В. Радзивілюк, цьому періоду притаманні деталізація і конкретизація основних положень названого законодавства, що проявилось у значному збільшенні обсягу нормативних приписів, які регламентують відносини банкрутства, і появі значної кількості новел [7, с. 169].

Так, вводилося обов'язкове оприлюднення через інтернет етапів справи про банкрутство: порушення справи, уведення судових процедур санації та ліквідації, реалізації активів тощо. Це дозволяло активізувати процедуру банкрутства та залучати в цю діяльність суб'єктів, що перебувають за межами України.

Закон про банкрутство 2011 р. нарешті закріпив ключовий принцип, який створила та використовувала судова практика. Це був принцип пріоритету Закону про банкрутство над іншими законодавчими актами України в регулюванні відносин, пов'язаних із банкрутством.

Такий принцип "пронизував" сам Закон про банкрутство і проявлявся, зокрема, у нормах, які регулювали питання: розгляду спорів щодо майна боржника, погашення грошових вимог кредиторів, оскарження судових актів, зняття судом обмежень у діяльності боржника, санації та ліквідації боржника тощо.

Набув нового змісту інститут санації боржника до порушення справи про банкрутство. Ця форма запобігання банкрутству боржника на практиці отримала назву "прискорена санація". Вона передбачала часткове використання традиційних засобів конкурсного процесу: заборону на порушення справи про банкрутство, уведення мораторію на задоволення вимог кредиторів і т. д. Зберігаючи за собою право управління господарюючим суб'єктом, власник міг розраховувати на врегулювання проблем неплатоспроможності із кредиторами не вдаючись до відкриття справи про банкрутство і частково використовуючи пільги процедури банкрутства.

У Законі з'явилася норма, яка регулювала порядок уведення судових процедур (загальний, спеціальний і спрощений) та містила остаточну мету їх застосування. Так, боржник, щодо якого були застосовані судові процедури банкрутства, вважався особою, яка не має неврегульованих грошових зобов'язань.

Колишня редакція (до 2011 р.) Закону про банкрутство дозволяла оскаржувати понад 160 видів судових актів. Цим правом зловживали багато учасників провадження у справі про банкрутство й особливо боржник. Вони будь-якими шляхами затягували розгляд справ, які часом тривали більше 10 років. Цю проблему вирішив Закон про банкрутство 2011 р. Він уперше ввів обмежувальні фільтри на касаційне оскарження. Було скорочено кількість оскаржуваних судових актів у касаційному порядку до 8. В основному це стали ухвали про таке: порушення справи про банкрутство, розгляд гро-

шових вимог кредиторів, запровадження судових процедур, про припинення справи про банкрутство тощо.

З метою процесуальної економії та збереження активів боржника було передбачено особливий порядок розгляду спорів щодо майнових вимог до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство. Для таких спорів встановлювалася спеціальна підвідомчість і виключна підсудність. Вони підлягали розгляду господарськими судами, у провадженні яких перебувають справи про банкрутство. Це, зокрема, стосувалося спорів: про визнання угод недійсними, стягнення заробітної плати, поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника та ін.

Для того, щоб порушити провадження у справі про банкрутство, законодавець передбачав такі умови, які реально відображали стійку неплатоспроможність боржника. До них належать: а) невиконання боржником грошового зобов'язання в сумі не менше ніж 300 мінімальних розмірів заробітної плати; б) прострочення виконання такого зобов'язання понад 3 місяці у виконавчому провадженні; в) безспірний характер грошових вимог, підтверджених виключно судовими рішеннями.

Такі жорсткі умови робили процедуру банкрутства більш стабільною та знижували можливість боржників або інших учасників справи безпідставно оскаржувати відкриття справи про банкрутство.

Етап відкриття справи про банкрутство був перенесений із прийняття заяви на підготовче засідання. Саме у підготовчому засіданні суду за участю ініціюючого кредитора і боржника вирішувалося питання про наявність ознак неплатоспроможності у боржника і необхідності порушення відносно нього справи про банкрутство. При цьому боржник із моменту прийняття судом заяви кредитора до дня підготовчого засідання міг погасити борг.

Для того, щоб боржники не зловживали правом на відкриття справи про банкрутство, законодавець передбачив одну умову: пільги мораторію на задоволення вимог кредиторів не застосовувалися у випадку припинення справи про банкрутство за причини відсутності ознак неплатоспроможності боржника.

Змінилися законодавчі норми щодо вимог запізнілих кредиторів. Остання редакція Закону про банкрутство (до 2011 р.) вважала їх погашеними. Нова редакція, навпаки, містила м'якше правило: такі кредитори не були конкурсними, але їх вимоги погашалися в шосту чергу, причому тільки в ліквідаційній процедурі. Якщо ж уводилася санація, затверджувалася мирова угода або припинялася справа про банкрутство у зв'язку з оплатою боргу, то тоді вимоги запізнілих кредиторів вважалися погашеними і не підлягали оплаті. У цих випадках при закінченні справи про банкрутство суд вже вказував на погашення вимог запізнілих кредиторів. Таке формулювання давало можливість припиняти за цими вимогами виконавче провадження.

Отримала подальший розвиток норма про визнання недійсними невідповідних угод боржника та спростування його майнових дій. Були розширені спеціальні підстави для визнання угод недійсними та спростування майнових дій боржника. Також змінено підхід до застосування наслідків до таких угод та майнових дій. У разі визнання такого правочину недійсним чи спростування майнової дії, контрагент міг вимагати оплати йому боргу або виконання боржником зобов'язання в натурі після припинення справи про банкрутство.

Вільніше стало реалізовуватися право кредитора на відступлення права своєї вимоги у процедурі банкрутства. Законодавець передбачив для цього обов'язок суду проводити процесуальну заміну сторони, що вибула, на правонаступника. Такий підхід дозволив

кредиторам продавати свої вимоги, не чекаючи закінчення справи про банкрутство.

Для власника майна боржника з'явилася можливість погашати борг перед кредиторами на всіх етапах процедури банкрутства. Причому таке право носило пріоритетний характер. Достатньо було заявити про це суду і тоді власник міг реалізувати його протягом місяця. Така норма носила прогресивний характер і була формою захисту від "рейдерства".

У ліквідаційній процедурі законодавець надавав можливість виправити ситуацію, пов'язану з банкрутством боржника. Так, за наявності умов для відновлення платоспроможності, боржник, за клопотанням комітету кредиторів, міг повернутися у процедуру санації.

Важливою новелою Закону про банкрутство 2011 р. була детальна регламентація реалізації майнових активів боржника. Цьому питанню було присвячено цілий розділ IV. Закон передбачав залучення й участь у справі організатора аукціону – спеціалізованого господарюючого суб'єкта зі статусом юридичної особи. Процес реалізації активів здійснювався прозоро, на конкурентних засадах і мав сприяти прискореному продажу майна боржника за максимально можливою високою ціною.

Найбільш "болючою" проблемою попередньої редакції Закону про банкрутство (до 2011 р.) була норма про банкрутство відсутнього боржника. Вона дозволяла господарюючим суб'єктам позбавлятися через процедуру банкрутства від банківських кредитів і податків. Легкість входження у процедуру банкрутства і швидкість проходження ліквідації, на жаль, тільки сприяли шахрайству і зловживанням у цій сфері.

Тому законодавець виключив цю норму, залишивши тільки право на звернення до суду лише щодо господарюючих суб'єктів, які в добровільній ліквідації через нестачу активів не могли погасити борг кредиторам.

З метою позбавлення боржника або кредиторів можливості використовувати процедуру банкрутства в корисливих цілях, законодавець передбачив автоматизований вибір судом кандидатури арбітражного керуючого – розпорядника майна. Законодавець зобов'язав суд на етапі порушення справи про банкрутство запитувати через автоматизовану систему кандидатуру арбітражного керуючого. Для того, щоб брати участь у справах про банкрутство, арбітражні керуючі у свою чергу зобов'язані були реєструватися в ній через інтернет. Така новела довела свою ефективність і процес призначення арбітражних керуючих через автоматизовану систему знайшов своє відображення в подальшому вдосконаленні законодавства про банкрутство.

І нарешті, ключовою новелою Закону про банкрутство 2011 р. стала поява розділу про трансграничне банкрутство, який носив назву "Процедури банкрутства, пов'язані з іноземною процедурою банкрутства". Як зазначає О. Бірюков, сучасний стан світових процесів, а також інтеграційні наміри України зумовлюють необхідність уведення в законодавство України правил розгляду справ про трансграничне банкрутство [8, с. 103]. Така процедура дозволяла здійснювати пошук майна боржника, його реалізацію за межами країни, де відбувається основне провадження у справі про банкрутство. У такому випадку відкривалося похідне провадження за місцем постійного представництва господарюючого суб'єкта в іншій державі.

Взаємини між судами різних країн і керуючими іноземною процедурою банкрутства регулювалися за принципом взаємності, якщо інше не було передбачено Законом про банкрутство або міжнародним договором України. При цьому взаємність вважалася діючою, якщо буде встановлено, що міжнародним договором України,

згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачена можливість такого співробітництва іноземної держави з Україною.

Відповідно до цієї норми господарський суд або арбітражний керуючий зобов'язані були надати допомогу керуючому іноземною процедурою банкрутства або здійснювати співробітництво з іноземним судом.

На жаль, відсутність відповідних міжнародних договорів України зі транскордонного банкрутства, не дали можливості реалізувати розділ XI Закону про банкрутство 2011 р.

У цілому Закон про банкрутство 2011 р. мав дуже прогресивне значення. Його дія миттєво позначилася на роботі господарських судів. Число порушених справ про банкрутство скоротилося майже вдвічі, а кількість касаційних скарг зменшилася в кілька разів. Стало економічно не вигідно відкривати процедуру банкрутства за наявності невеликого боргу.

З іншого боку, недосконалість розділу IV Закону, пов'язаного з реалізацією активів, призводило до негативних явищ. Заставне майно реалізовувалося за низькими цінами, а забезпечені кредитори не могли впливати на процес реалізації активів на аукціонах.

Іншими словами, не дивлячись на якісний попередній етап процедури банкрутства, продаж активів боржника за заниженими цінами перекреслював усі зусилля учасників справи.

Варто погодитися з думкою А. Бутирського, який зазначає, що основними проблемами цього документу є: складний доступ до відкриття провадження у справі про банкрутство, що пов'язано з великим розміром безспірних кредиторських вимог, необхідних для порушення провадження у справі про банкрутство та обов'язковість відкриття виконавчого провадження щодо боржника; значний термін ліквідаційної процедури, на що впливає можливість тривалого оскарження проміжних судових рішень у справі про банкрутство, гальмування процесу реалізації майна банкрута з боку забезпечених кредиторів та зарегульований порядок реалізації майна банкрута; неможливість примусової ліквідації боржників із незначним боргом [9, с. 88].

Потрібно було терміново вносити зміни до Закону про банкрутство 2011 р.

Очікувані зміни відображено у новому кодифікованій акті 2018 р., який отримав назву Кодекс України з процедур банкрутства [10]. Слід також зазначити, що ряд "революційних" положень та термінів цього закону законодавець через шість років використовує при підготовці не тільки Господарського процесуального кодексу, але і Цивільного процесуального кодексу. Це зокрема стосується, оприлюднення через інтернет суттєвих відомостей по справі, диференціації провадження на загальне та спрощене, введення підготовчого засідання суду, запровадження обмеження кількості судових актів, що підлягають касаційному оскарженню (обмежувальні касаційні фільтри) порівняно з апеляційним та ін.

ВИСНОВКИ. На підставі проведеного дослідження ми прийшли до таких висновків:

1) Закон про банкрутство в редакції 2002 р. став однією з рушійних сил економічного зростання України у 2000-х рр. Він став захистом господарюючих суб'єктів від фінансових проблем, які виникали через недосконалість податкової, кредитної або розрахункової політики у країні. Реалізація його норм сприяла забезпеченню дієвого захисту господарюючих суб'єктів від фінансових проблем, які виникали через недосконалість податкової, кредитної або розрахункової політики у країні.

2) Рекомендації ВГСУ виділили одне положення (принцип), яке в подальшому стало відігравати ключову

роль у правозастосовній діяльності. Суть його полягала у тому, що Закон про банкрутство має пріоритет перед іншими нормативно-правовими актами й останні можуть застосовуватися у відносинах неспроможності настільки, наскільки це необхідно та можливо у цих правовідносинах. Указаний принцип був надалі закріплений у ст. 2 Закону про банкрутство в редакції 2011 р.

3) Закон про банкрутство в редакції 2011 р. вивів конкурсний процес на вищий рівень і максимально наблизився до кодифікованого нормативного акту. У ньому містилися не тільки напрацювання судової практики, не тільки прогресивні положення, але і досягнення технічного прогресу в області інтернету.

4) Ряд положень Закону про банкрутство у редакції 2011 р., які стосувались оприлюднення через інтернет суттєвих відомостей по справі, диференціації провадження на загальне та спрощене, введення підготовчого засідання суду, запровадження обмежувальних касаційних фільтрів тощо, законодавець через 6 років використовує при підготовці не тільки Господарського процесуального кодексу, але і Цивільного процесуального кодексу.

5) Низка найважливіших положень законодавства періоду, що досліджувався, не знайшли свого відображення у новітньому законодавстві про банкрутство, зокрема: чіткі умови відкриття провадження у справі про банкрутство; різноманіття процедур банкрутства, які застосовуються до боржників, що мають статус юридичної особи; невизначене коло суб'єктів банкрутства та тих осіб, які не входять до названого кола, і т. д.

Список використаних джерел

1. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні: монографія / В. В. Джунь. – 2-ге видання, випр. і допов. – К.: Юрид. практика, 2006. – 384 с.
2. Про внесення змін до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом": Закон України від 07.03.2002 р. № 3088-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 33. – Ст. 235.
3. Поляков Б. М. Право неспроможності (банкрутства) в Україні: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Б. М. Поляков. – К.: Ін Юре, 2011. – 560 с.
4. Рекомендації Президії Вищого господарського суду України від 04.06.2004 р. № 04-5/1193. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v193600-04> (дата звернення: 20.08.2020).
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009р. – № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-09> (дата звернення 20.08.2020).
6. Про внесення змін до Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом": Закон України від 22.12.2011 р. № 4212-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17> (дата звернення 20.08.2020).
7. Радзивилук В. Генезис національного законодавства України о банкрутстве и проблемы, с ним связанные / В. Радзивилук // *Leges et Vita* (Молдова). – 2013. – № 12. – С. 167–170.
8. Бірюков О. М. Сучасний стан розвитку законодавства про банкрутство / О. М. Бірюков // *Університетські наук. записки*. – 2008. – № 4(28). – С. 100–103.
9. Бутирський А. Концепція удосконалення законодавства про неспроможність / А. Бутирський // *Право України*. – 2018. – № 6. – С. 86–97.
10. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 25.08.2020).

References

1. Dzhun V. V. Instytut nespromozhnosti: svitovij dosvid rozvytku i osoblyvosti stanovlennya v Ukraini: monografiya. 2-e vydannya, vypravlene i dopovnene [Institute of insolvency: world experience of development and features of formation in Ukraine: monograph. 2nd edition, corrected and supplemented]. Kyiv: Yurydycheskaya praktyka, 2006. 384 s. (in Ukrainian)
2. Pro vidnovlennya platospromozhnosti borzhnyka або vyznannya yoho bankrutom [On Restoring Debtor's Solvency or Declaring it Bankrupt]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 14 travnya 1992 № 2343-XII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. № 31. St 440. (in Ukrainian)
3. Polyakov B. M. Pravo nespromozhnosti (bankrutstva) v Ukraini: pidruch. dlya stud. vyssh. navch. zakl. [The right of insolvency (bankruptcy) in Ukraine: a textbook for students of higher educational institutions] Kyiv: In Yure, 2011. 560 s. (in Ukrainian)
4. Rekomendaciyi Prezydiyi Vyshhogo gospodarskogo sudu Ukrainy [Recommendations of the Presidium of the Supreme Economic Court of

Ukraine] vid 04.06.2004r. № 04-5/1193. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1193600-04> (accessed: 20.08.2020). (in Ukrainian)

5. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrainy [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine] vid 18.12.2009r. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-09> (accessed: 20.08.2020). (in Ukrainian)

6. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro vidnovlennya platospromozhnosti borzhnyka або vyznannya jogo bankrutom" [On Amendments to the Law of Ukraine "On Restoration of Debtor's Solvency or Recognition of Debtor's Bankruptcy"] Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 22.12.2011r. № 4212-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4212-17> (accessed: 20.08.2020). (in Ukrainian)

7. Radziviluk V. Genezis nacyonalnogo zakonodatelstva Ukrainy o bankrotstve i problemy, s nym svyazannye [The genesis of the national

legislation of Ukraine on bankruptcy and the problems associated with it]. *Legea si Viata (Молдова)*. 2013. № 12. S. 167–170. (in Russian)

8. Biryukov O.M. Suchasnyj stan rozvytku zakonodavstva pro bankrutstvo [The current state of development of bankruptcy legislation]. *Universytetski naukovy zapysky*. 2008. № 4(28). S. 100–103.

9. Butyrskiy A. Koncepciya udoskonalennya zakonodavstva pro nespromozhnist [The concept of improving the legislation on insolvency]. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 6. S. 86–97. (in Ukrainian)

10. Kodeks Ukrainy z procedur bankrutstva [Bankruptcy Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnya 2018 № 2597-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (accessed: 25.08.2020). (in Ukrainian)

Received: 30/08/2020

Accepted: 17/09/2020

V. Radziviluk, Dr of Law, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
R. Poliakov, Lawyer
Law Firm "Lex Advance", Kyiv, Ukraine

COMPETITIVE PROCESS DEVELOPMENT IN UKRAINE IN THE 2000s

The article deals with the chronology of the legal regulation for bankruptcy in Ukraine at the stage of its economic recovery, clarifies the essence of its elements, as well as the effectiveness of the entire legal mechanism and its individual components.

The authors pay attention to the legal regimentation of the bankruptcy procedure and to the legal acts that regulate its implementation. The main novelties and shortcomings of these acts and their impact on law enforcement practice and on the economy as a whole are highlighted. The article considers the approaches of the legislator to the settlement of the legal status of creditors, their representative bodies, the arbitration managers, as well as the implementation of certain court procedures applied to the debtor at different stages of bankruptcy legislation development.

It was found that the Bankruptcy Law, as amended in 2002, became one of the driving forces of Ukraine's economic growth. It is determined that the Recommendations of Supreme Economic Court of Ukraine have highlighted one of the key provisions (principles), in particular the priority of the Bankruptcy Law over other legal acts and the latter can be applied in insolvency as much as necessary and possible. It is substantiated that the Bankruptcy Law, as amended in 2011, contained both the development of judicial practice as well as revolutionary provisions and the achievement of technical progress in the field of the Internet, which contributed to bringing the bankruptcy proceedings to a higher level. It is argued that a number of provisions of this law were used in the preparation of the Commercial and Procedural Code of Ukraine and the Civil Procedural Code of Ukraine.

It is determined that a number of the most important provisions of the legislation of the period under study were not reflected in the latest bankruptcy legislation, in particular: clear conditions for initiating bankruptcy proceedings; variety of bankruptcy procedures applied to debtors with legal personality; indefinite circle of subjects of bankruptcy and those persons who are not included in the named circle.

Keywords: bankruptcy procedure, bankruptcy, insolvency, debtor, creditor, commercial court.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Legal Studies, 2020; 3 (114): 43-48
УДК: 349.2
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2020/3.114-9>

ISSN 1728-2195
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing center "Kyiv University", 2020

I. Сахарук, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9146-2491

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ВІД ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ НА РОБОТІ

Статтю присвячено дослідженню психосоціальних ризиків як елемента системи охорони праці. Установлено, що посиленна конкуренція, більш високі очікування щодо продуктивності та тривалості робочого часу й інші психосоціальні ризики сприяють усе напруженішому робочому середовищу. Визначено правові основи регламентації психологічних умов праці та внесено рекомендації щодо вдосконалення трудового законодавства у цій сфері. Проведено аналіз ключових психосоціальних ризиків у сфері праці в сучасний період. Досліджено основні технологічні трансформації та зміни в організації праці, які впливають на психологічну безпеку працівника. Особливу увагу зосереджено на питаннях протидії мобінгу та домаганням на роботі.

Ключові слова: умови праці, охорона праці, психосоціальні ризики, психологічні умови праці, психологічна безпека, психологічний клімат, управління охороною праці, нестандартні умови праці, цифрові платформи, мобінг, домагання.

ВСТУП. Згідно з доповіддю Глобальної комісії Міжнародної організації праці (МОП) із питань майбутнього сфери праці "Work for a Brighter Future" (2019) у світі, де щорічно майже 3 млн працівників продовжують помирати в результаті нещасних випадків і профзахворювань, настав час визнати, що безпека праці є одним з основоположних принципів і прав у сфері праці [1, с. 39]. При цьому Міжнародна організація праці постійно наголошує на тому, що безпечні та здорові умови праці є основою для гідної роботи (наприклад, Глобальна стратегія МОП з охорони праці 2003 р. [2], Декларація століття МОП щодо майбутнього сфери праці 2019 р. [3] тощо). Отже, безпека на робочому місці в сучасний період є одним з актуальних питань у контексті реалізації концепції гідної праці. При цьому необхідним є ство-

рення правових основ для забезпечення не лише фізичної, але і психологічної безпеки працівників.

Відповідно, важливою тенденцією у створенні безпечних та здорових умов праці є *регулювання захисту від психосоціальних ризиків на робочому місці*. Згідно з доповіддю МОП "Safety and health at the heart of the future of work" (2019) психосоціальні ризики та стрес на роботі викликають усе більшу стурбованість у багатьох працівників по всьому світу [4, с. 1], а психосоціальні небезпеки сприяють усе напруженішому робочому середовищу [5, с. 2]. Всесвітня організація охорони здоров'я у Міжнародній класифікації хвороб (10 і 11 видання) серед факторів впливу на здоров'я визначає професійне вигорання як синдром, що виникає внаслідок хронічного стресу на робочому місці [6].